

Péntek Orsolya Újraolvasás

Egy-egy meghatározó, de lezárt szellemtörténeti-politikai korszak emblematikus alkotásai sokszor kerülnek légüres térbe, amikor eltűnik mögülük az a társadalmi konszenzus vagy valóságfelfogás, amelyben megszülettek.

Pedig ha forradalmiságuk, egykori reveláció jellegük már máshogy artikulálódik is a megváltozott viszonyok között, érvényességüknek nem kell szükségyszerűen elvesznie.

Ennek ellenére nagyban és kicsiben, világszinten és európai szinten is lejátszódik a folyamat: minden, ami egykor reveláció volt, átcsúszik a megszokottba, a megszokottból pedig vagy süllyesztőbe kerül, vagy klasszikussá csontosodik.

Ebben a folyamatban is speciális helyzetben vannak azok a művek, amelyek egy-egy politikai diktatúra kemény vagy puhuló szakaszában keletkeztek, hiszen máig szinte lehetetlen lefejtetni róluk a diktatúrában születtség kontextusát, sokkal inkább, mint magát az évszámokkal körülzárt történelmi korszakét – értelmezésük pedig egészen addig kibogozhatatlanul összeszálazódik a diktatúrával, amíg maga a diktatúra korszaka le nem tisztul az emlékezetben. (Erre, sajnos, egyre kevesebb az esély.)

Ugyanakkor észre kell venni, hogy ez a kontextus – jelen esetben a szocialista Magyarország kontextusa – egyáltalán nem ugyanolyan módon lengi körül és befolyásolja az egyes művek jelenkori recepcióját.

Hogy néhány, más-más kulturális területről hozott példával éljek: míg például az Illés együttes *Ha én rózsá volnék* című dala generációkon átívelő univerzális magyar békedal és ellenállási jelkép lett, amely új és új jelentésárnyalatokkal gazdagodik az évtizedek során, Bukta Imre azon installációja, amelyben mesterséges léghuzatban rozsdalevelek keveregnek, a mai nézőben aligha idézi fel 1956-ot, és azt a képzettársítást, ami miatt egykor betiltották. Ha nem kapunk magyarázatot, voltaképp nem értjük.

Nemcsak a diktatúrához való nyilvánvaló viszonyuk, de nemegyszer tárgyuk, témaválasztásuk vagy – irodalmi művek esetében – nyelvük miatt is nehéz harminc év elteltével megfelelően olvasni a több évtizedes remekműveket: annak, aki nem fel-

nőtt fejjel élte meg a szocializmust, egy-egy korai Esterházy-szöveg megfelelő dekódolása, bármilyen meglepő, körülbelül ugyanakkora munka, mint Móricz Zsigmond latin eredetű, mára a nyelvből kiavult szavakkal teletömött regényének, a *Légy jó mindhalálignak* vagy a veretes nyelvű Pázmány Péternek a helyes olvasása.

MÁR NEM LÉTEZŐ TÁRGYAK

Nem egyszerűen a nyelv, de a nyelvvel leírt valóság is megváltozott. És nemcsak azokról az azóta nem létező fogalmakról van szó, mint „párttitkár”, vagy „ötéves terv”, vagy „tömbbizalmi” – utóbbi szó jelentését például már nekem is meg kellett érdeklődnöm Timár Péter halhatatlan filmjének, a *Csinibabának* a megtekintése után, holott gyerekkorom egy része még a Kádár-korra esett –, de arról is, hogy néha a történelmileg műveltebb olvasó sem érti például egy regényben, hogy mit miért csinál a főhős, vagy milyen eszközöket használ és mire.

Jelen dolgozatunk tárgya, Konrád György *A látogató* című 1969-es kötete, amelyben például a telefonálási jelenet ilyen. „Néhány másodpercig hallgatom feleségem hallózását, míg végre eszembe jut, hogy benyomjam a vörös váltógombot.”

Konrád elképesztően figyelmes író, aki ráadásul nemcsak látni, hanem láttatni is képes – hogy mit kellett csinálni a telefon váltógombjával és minek, és egyáltalán mi az a váltógomb, az viszont teljesen, tökéletesen érthetetlen számomra.

UNIVERZÁLIS VAGY LOKÁLIS

Ez persze nem akkora baj. Általánosságban úgy tűnik: bármi, ami egykor revelatív volt, akkor marad meg és akkor marad érvényes a megváltozott tér-időben, akár több mint száz éven át (és egy nagy szó, főleg a 20. század örökké változó kurzusokkal terhelt történelmének ismeretében), ha képes a lokális tér-idő koordinátáknak úgy megfelelni, hogy azonnal túl is lépi őket. Ha olyan ősi vagy évszázados kérdéseket vet fel, toposzokkal operál vagy olyan, örökké létező emberi dilemmá-

kat vet fel, amelyek nemcsak a háború/nácizmus/kommunizmus/gulyáskommunizmus adta keretben érvényesek, hanem – paradox módon – idővel lehull róluk az aktualitás, ami miatt egykor felkapták, és marad a mű mélyrétege, amely immár nem aktuális – hacsak az örökléthez képest nem.

Ilyen, sejtetően örök érvényű próza számtalan típusú és indíttatású szerző keze nyomán született a szocialista korban.

Kertész Imre, Hamvas Béla, Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Nádas Péter, vagy Konrád György mind-mind más úton és módon indultak el – nemcsak saját korukhoz képest, de, ha úgy tetszik, az öröklét felé is.

A KONRÁDI ÚT

Ma, 2020-ban Konrád fő művét, *A látogatót* olvasva, a legmeglepőbb a mű téridőtlensége. A regény elején feltűnő masszív hivatali ajtó, amelynek fő funkciója, hogy távol tartsa az ügyfeleket, maga a karkai hivatal, a benne lézengő alakok, a beteg torkú, halált és a főnököt váró portás vagy a narrátor és iszonyatos kliensei éppúgy lehetnének az 1969-es Magyarország arcai, mint az 1900-as Prágái – ha már Káfkáról volt szó – vagy a 2018-as Brazíliavároséi. Konrád voltaképp, úgy tűnik, kettős játékot játszik: miközben olyan részletesen dokumentál minden mozzanatot, hogy nemcsak a kérelmezők arcát látjuk, de még kezét, lábát, ruhájuk foltját vagy anyajegyeiket is, a részletes leírásokban el is vész az itt és most: a nyomor olyan anatómiája tárul fel előttünk, amely elveszti „szocialista” tulajdonságait. Középkori haláltánc, commedia dell'arte, brechti, zolai mélyfúrás a nyomorban, dosztojevszkiji hisztérikus számadás a megalázottak és megnyomortottak életéről, ez zajlik, hogy azután elérkezzünk a szintén nemcsak itt és mostban (az 1969-es Magyarországon), de a mindig és mindenkor feltehető egyetlen kérdéshez: hogy kell viszonyulnia az embernek mások szenvedéséhez?

Mi a helyes út? Szemlélők vagyunk, résztvevők vagyunk, azonosulók vagyunk vagy krisztusi értelemben áldozat-átvállalók vagyunk?

A FORDULÓPONT

Konrád regénye abban a pillanatban lép be a mindig-aktuálisba, amikor eljut eddig a kulcskérdésig. Vagyis a regény azon pontján, amikor a narrátor rádőbben – valahol a könyv első harmadának vége felé –, hogy a már-már groteszkké váló szenvedést

tovább nem bíró Bandula házaspár öngyilkossága nyomán rá hárul, hogy ötéves, szellemi fogyatékos gyermekükről gondoskodják. Az addig iránytalannak, mintegy elviselhetetlen nyomor-leltárnak tűnő könyv az utolsó lehetséges pillanatban vesz ezzel kanyart.

A részvétlenné tűnő – vagy legalábbis a részvétlenséggel erősen próbálkozó – narrátor, aki, noha élesen és nagyon nagy figyelemmel figyel, addig erősen szétválasztja a „mi” és „ők” pozíciót, tágabb értelemben a társadalmon belüliek – ma már lényegtelen, hogy szocialista vagy másféle közösségen belüliek – és a társadalmon kívüliek közösségét, amelyek közt szemmel láthatóan nincs átjárás, ekkor hirtelen a másik oldalon találja magát.

Dosztojevszkijt már említettük: úgy tűnik, ugyanaz a radikális és hirtelen belátás, őrzőgésszerű megvilágosodás állítatja át egyik oldalról a másikra, mint amit az orosz regényíró hősei átélnek, amikor megértik: „én te vagyok, te én vagy”.

A szenvedéssel, a szenvedőkkel való valódi azonosulás – amelynek édeskeves köze van a szocialista társadalom hazug egyenlőségi kísérletéhez vagy a kapitalista társadalmaknak csak a jogi maszlagokban és papírszinten deklarált törvény előtti egyenlőségéhez, és mindig, mindenhol legfeljebb egyéni akció, egyéni megvilágosodás eredménye lehet – Konrádnál ugyanakkor mintha groteszk felhanggal is bírna.

Miközben észrevétlenül csúszunk át a vízióból – először csak elképzelem, hogy megmenti a fogyatékkal élő kisfiút – a valóságba, a narrátor még úgy sem adja fel a megfigyelői pozíciót, a „kintről” való beszédet, hogy immár benne van az érinthetetlen közösségében.

Mindazt, amit átél testileg, lelkileg, legyen szó a beteg gyerek gondozásáról, vagy annak megértéséről, hogy mit éltek át a szülők, vagy hogy milyen társadalmon kívüliként megélhetést szerezni, netán a zavaros szerelmi-testi kapcsolatról a néma cigány nővel, rögtön kommentálni is látszik az egykori hivatalnok hangján. Ha valami, ez a posztmodernnek bízvást nevezhető dupla szemszög zavarba ejtő – ugyanakkor fenn is tartja azt a feszültséget, ami miatt egyszerre tűnik tragikusnak és komikusnak a regény zárlata, amikor a nyomortanyán és az érinthetetlen társadalmában tett kalandtúra után a hivatalnok-narrátor visszatér a hivatalba, a jó állampolgár pedig családjához és a társadalomba – egy személyben.

Dupla csavar, hogy mindezt nem a nyomor vagy a kis Bandula Ferike gondozásának embert próbáló – átalakító, lélekgyilkoló – próbasorozata miatt teszi, hiszen, mint minden szervezett társadalom-

ban, a kint lét egyfajta szabadsággal is megajándékozni látszik, ami fontosabb, mint a nyomor. Hanem, mert a jó társadalom őrei megfenyegetik, hogy ha nem teszi meg, elmeógyintézetbe zárják.

A voltaképpeni feszültség kettőssége, tehát hogy nemcsak páriák és jó állampolgárok, de szabad és nem szabad emberek is léteznek, pedig olyan regiszterekkel gazdagítja ezt az 1969-es regényt, amelyek nem feltétlenül az „állampolgár szabadsága a szocializmus korában” olvasat felé terelnek – főleg nem 2020-ban –, de thoreau-i párhuzamokat és tágabb értelemben vett társadalom kontra egyén kérdéseket vetnek fel.

NEM SZABADSÁG: MORÁL

Konrád ugyanakkor érezhetően nem az egyén szabadságát, hanem az egyén morálját helyezte a középpontba.

A regényben megjelenő rabbitörténet és a buddhista ismerős-kolléga megoldása pedig mintha a két, radikálisan eltérő utat mutatná az emberi nyomor sűrűjében: a rabbi elmenekülne az iszonyat elől, míg végre az öngyilkosság és a társadalomba való visszatérés között kell választania, és a szolgál-

latba való visszatérést választja, míg a buddhista – Konrád által visszatetszőnek és követhetetlennek minősített módon – az önmegváltás irányába mozdul el. A harmadik út, a keresztényi – az azonosulás, az átvállalás krisztusi szimbolikus útja – voltaképp maga a regény és kudarctörténete. Hogy úgy mondjuk, Konrád szerint nem lehet átvenni a keresztet, illetve a keresztet csak az bírja el, aki már amúgy is viszi, jelen esetben a nyomorult prostituált, aki születése óta megalázott és megnyomorított. Ő elbírja még a fogyatékos kisfiút is. A narrátor nem. (Ahogy említettük, nem saját akaratából nem. Hanem, mert a társadalom nem engedélyezi számára a térfélváltást. Vagy jó állampolgár, vagy pária lehet valaki, születéstől fogva.)

A megváltás lehetetlennek tűnő kísérlete, a rabbi útja, Buddha útja és a mindöröktől mindörökké velünk élő nyomor, az azonosulás erkölcsi kényszere és társadalmi lehetetlensége, a szabadság és a jó állampolgárság közti választás kényszere, egyszóval mindaz, ami értékessé teszi *A látogatót*, ott maradt, mint a mű veleje, amikor lefoszlott róla az aktualitás.

Maradandó mű – mint ahogy maradandó a nyomor.

Für Emil: Beteglátogatók, 2020. Tus, tinta, papír, 295 × 210 mm